

ANNA GŁADKOWSKA*

KONFLIKT MIĘDZY PAŃSTWEM I KOŚCIOŁEM
NA TLE MILENIUM (1958-1966)

THE CONFLICT BETWEEN THE STATE AND THE CHURCH
IN THE CONTEXT OF THE MILLENNIUM (1958-1966)

Abstract: Secretariat of the Central Committee of the Communist Party in July 1958 had wrote a letter to the government of party, which announced the fight with warring clericalism. In the spring of 1959 was held in Warsaw, the III Congress of the Communist Party, by which the Central Committee of the Party and government leaders attacked Church. Their goal was restriction liberty which had Church – to cult matters and ministry of religious worship. Communist Part would erase aid and abet in social, cultural and educational live of the country. The next years brought a series of brutal repression against the Church.

Keywords: nation, communist authorities, Church, Anniversary of the baptism of Poland, conflict.

W komunizmie opartym na dialektycznym i teoretycznym materializmie Karola Marksa nie było miejsca dla Boga i religii, ale dopiero socjalizm i komunizm całkowicie odrzuciły pierwiastek duchowy. Wspomniane wyżej systemy traktowały religię jako szkodliwy dla swoich działań owoc stosunków międzyludzkich, określając ją jako tzw. opium dla ludzi¹. Przyjęty przez komunistów model wychowania zalecał ukształtowanie nowoczesnego człowieka wolnego od gorsetu nakazów moralnych i etycznych, narzuconych przez Kościół. Takie wartości jak patriotyzm,

* Anna Gładkowska – doktor w zakresie nauk teologicznych, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7190-6278>; e-mail: galuszkiewicz@vp.pl.

¹ Por. S. Wyszynski, *Miłość i sprawiedliwość społeczna. Rozważania społeczne*, Poznań 1993, s. 16.

troska o dobro wspólne narodu i przywiązanie do tradycji w powojennej rzeczywistości były traktowane jako zbędne. Kościół będący głosicielem i obrońcą owych wartości uważany był przez władzę komunistyczną za przeżytek feudalny i główną przeszkodę na drodze formowania społeczeństwa bezklasowego, podporządkowanego państwu, partii i ideologii marksistowskiej².

Panujący w Polsce ustrój polityczny zamknął obywateli w obrębie doczesności, a perspektywa życia wiecznego jawiła się jako utopia. Komunizm odebrał człowiekowi religię, zaoferował mu w zamian własne dogmaty i prawdy moralne. Prymas Polski kard. Stefan Wyszyński zauważył, że ustrój ten stworzył nową jakość religii tzw. proletariackiej, w której bogiem była maszyna, a cnotą pożądaną przez władzę ludową wydajność pracy wypełniająca życie obywateli. Zdaniem kardynała każdy ustrój, który podniósł rękę na świętość religii, celów ostatecznych i dążeń człowieka, musiał ponieść klęskę³. Przy tej okazji rodzi się pytanie o stosunek prymasa Wyszyńskiego do Polski, która wyłoniła się z wojennej zawieruchy. Z jednej strony Prymas Tysiąclecia nie był entuzjastą tworu państwowego, powstałego w wyniku układów jałtańskich i poczdamskich, z drugiej szanował byt państwowy w kształcie, w jakim powstał. Celem sporu, który kardynał prowadził z władzą państwową, była chęć obrony elementarnych praw ludzi wierzących, nagminnie łamanych przez komunistów. Jednak władza komunistyczna miała w tej kwestii odmienne zdanie. Niniejszy artykuł stanowi próbę zaprezentowania konfliktu, który powstał między państwem i Kościołem w okresie Milenium.

1. FUNKCJONOWANIE KOŚCIOŁA W PAŃSTWIE SOCJALISTYCZNYM

Analizując zagadnienie funkcjonowania Kościoła w ramach państwowości socjalistycznej, można wskazać daty i fakty znajdujące się u podstaw kształtowania stosunków państwo-Kościół:

- od października 1956 r. do maja 1957 r. – etap względnej normalizacji stosunków pomiędzy władzą a Kościołem oraz przygotowań politycznego klerykalizmu do penetracji życia publicznego;
- od maja 1957 r. do lipca 1958 r. – miazdżąca ofensywa klerykalna;
- od lipca 1958 r. do lipca 1961 r. – sekularyzacja życia publicznego i polityczna kontrofensywa antyklerykalna, zakończona ustawą eliminującą naukę religii ze szkół;

² Por. J. ODZIEMKOWSKI, *By pomóc młodzieży. Prymas Stefan Wyszyński wobec problemu wychowania młodego pokolenia w Polsce* [w:] Polska Prymasa Wyszyńskiego. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w ramach obchodów roku Prymasa Stefana Wyszyńskiego, Tarnów, 26.04.2001, red. B. Wójcik, Tarnów 2001, s. 21.

³ Por. S. WYSZYŃSKI, *Miłość i sprawiedliwość społeczna*, s. 16.

- od lipca 1961 r. do 1966 r. włącznie – etap konfrontacji politycznych i załamanie się ofensywy klerykalnej w związku z tzw. orędziem biskupów polskich do biskupów niemieckich⁴.

Kościelne obchody związane z Milenium, czyli rocznica 1000-lecia chrztu Polski w 1966 r. była wyzwaniem dla władzy ludowej, zależnej od komunistycznych mocodawców w Moskwie. Sprawującemu swe rządy w Polsce zaledwie od 20 lat komunizmowi propagującemu ateizm, przeciwstawiono 1000-letnią chrześcijańską tradycję. Nosicielami religijnej świadomości w narodzie były najuboższe warstwy społeczeństwa, które w przekonaniu władzy rządzącej miały reprezentować sobą system komunistyczny. Jednak to właśnie dyskryminowani gospodarczo rolnicy oraz poddawani pauperyzacji robotnicy tworzyli milionowe tłumy szczególnie wypełniające miejsca obchodów milenijnych. Dlatego nieodzowne stało się skierowanie przeciw nim środków nacisku, represji oraz konkurencyjnych obchodów 1000-lecia państwa polskiego. W ten sposób program obchodów państwowych stał się narzędziem walki o rząd dusz w narodzie⁵.

W końcu lat 50. XX w. Kościół był jedyną niezależną od władzy państwowej organizacją, która dysponowała własnym systemem informacyjnym. Brak kontroli nad sposobem użytkowania bazy poligraficznej ograniczał wszechwiedzę cenzury i zaowocował w połowie 1958 r. interwencją o charakterze administracyjno-milicyjnym. Celem stał się utworzony 3 maja 1957 r. Instytut Prymasowski Ślubów Narodu na Jasnej Górze, prowadzący m.in. działalność wydawniczą, a także jeden z głównych animatorów Wielkiej Nowenny, której celem było przygotowanie narodu do 1000-lecia chrztu Polski⁶. 21 lipca 1958 r. w Instytucie została przeprowadzona rewizja, w wyniku której zajęto nielegalne druki o treści antypaństwowej, skierowanej przeciwko panującemu ustrojowi, oraz urządzenia służące do ich wytwarzania. Reakcją na wydarzenia na Jasnej Górze był protest prymasa Wyszyńskiego, który w liście z 24 lipca powoływał się na rozporządzenie z 22 kwietnia 1952 r., zezwalające jednostkom gospodarki uspołecznionej na wydawanie druków powielaczowych bez zgody cenzury⁷.

Wydarzenia na Jasnej Górze spowodowały poruszenie opinii publicznej, dlatego władza zdecydowała się na zajęcie oficjalnego stanowiska w tej sprawie. 30 lipca w większości dzienników ukazał się komunikat Prokuratury Generalnej, który zarzucał Instytutowi prowadzenie nielegalnej działalności wydawniczej na niezarejestrowanych urządzeniach produkcyjnych. Podczas posiedzenia Komisji Wspólnej 31 lipca minister Jerzy Sztachelski, nawiązując do wydarzeń na Jasnej

⁴ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989*, Warszawa 2006, s. 124-125.

⁵ Por. H. DOMINICZAK, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 12.

⁶ Por. *Kościół i Prymas Stefan Wyszyński: 1956-1966*, red. A. Dziurok, W.J. Wysocki, Katowice 2008, s. 25.

⁷ Por. P. RAINA, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 2, London 1986, s. 249-251.

Górze, zażądał, aby urządzenia służące do drukowania i powielania zostały usunięte z miejsc sakralnych. Sprawy powielaczy dotyczyło pismo wystosowane 4 sierpnia na adres Episkopatu przez ministra Sztachelskiego, w którym informował, że ani Kościół, ani jego instytucje nie są jednostkami gospodarki społeczno-nej i dlatego druki kościelne nie mogą zostać wyłączone spod kontroli cenzury⁸.

2. FORMY PRZEŚLADOWANIA KOŚCIOŁA

Akcja na Jasnej Górze była pierwszym sygnałem przystąpienia przez władze PRL do realizacji zapowiedzi zawartych w liście, który Sekretariat Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [dalej: KC PZPR] wystosował w lipcu 1958 r. do władz partyjnych niższych szczebli. Zawarł w nim główne zadania, jakie władza Polski Ludowej postawiła sobie w zakresie polityki wyznaniowej do końca lat 60. XX w. W dokumencie tym zapowiedziano walkę z wojującym klerykalizmem, prowadzoną jednak w taki sposób, aby nie przekształciła się ona w walkę polityczną pomiędzy państwem a Kościołem, co doprowadziło do konfliktów, które zdeterminowały dalszy rozwój wzajemnych relacji. Interwencja milicji na Jasnej Górze oraz lipcowy list KC PZPR zapoczątkowały nowy etap w stosunkach państwo – Kościół. Popaździernikowe kierownictwo PZPR pokonało w lipcu 1958 r. barierę psychologiczną, nie wahając się od tej chwili wykorzystywać milicji dla poparcia restrykcji administracyjnych wobec Kościoła⁹.

W niecałe dwa lata po podpisaniu przez Komisję Wspólną¹⁰ tzw. małego porozumienia z grudnia 1956 r.¹¹, w którym strona rządowa gwarantowała prawo nauczania religii w szkołach, minister oświaty rozpoczął wydawanie serii

⁸ *Tamże*.

⁹ Por. A. MICEWSKI, *Kościół – państwo 1945-1989*, Warszawa 1994, s. 190.

¹⁰ W listopadzie 1956 r. została reaktywowana komisja mieszana przedstawicieli rządu i Episkopatu, mająca za zadanie rozpatrywanie spraw z zakresu stosunków między państwem a Kościołem, wymagających uregulowania. Stronę rządową reprezentowali: minister Jerzy Sztachelski i członek KC PZPR Jerzy Morawski, zaś stronę kościelną biskupi Michał Klepacz i Zygmunt Choromański. Pierwsze posiedzenie tej komisji, która przybrała nazwę Komisji Wspólnej, odbyło się 8 grudnia 1956 r. Por. P. RAINA, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, s. 138-140.

¹¹ W styczniu 1957 r. ogłoszono tzw. małe porozumienie. W wydanym przez Komisję Wspólną komunikacie, datowanym na 2 grudnia, znalazły się następujące kwestie: zniesienie ograniczeń w zakresie udzielania na drukach kościelnych imprimatur; obsadzanie stanowisk kościelnych; przywrócenie nauki religii w szkołach podstawowych i średnich jako przedmiotu nadobowiązkowego; zapewnienie opieki duszpasterskiej nad chorymi i więźniami; zgoda na powrót wydalonych z diecezji biskupów i kapłanów; zezwolenie na powrót zakonnic wysiedlonych w 1953 r. z województw katowickiego, opolskiego i wrocławskiego; umożliwienie wyjazdu z Polski tym z wysiedlonych zakonnic, które wyraziły taką wolę; zgoda strony rządzącej na objęcie stanowisk na Ziemiach Zachodnich przez biskupów, których wyznaczył papież. Po podpisaniu małego porozumienia aż do końca 1957 r. polityka administracji państwowej wobec duchowieństwa była w większości przypadków przychylna Kościołowi, choć daleka od wyobrażeń biskupów o tym, jak

wewnętrznych okólników, na podstawie których domagał się przestrzegania przez Kościół zasady świeckości szkoły. Określenie «szkoła świecka» podlegało w tych dokumentach coraz nowszej interpretacji¹².

W 1960 r. pojawił się nowy przedmiot, tzw. religiolgia, który miał deprecjonować w oczach uczniów religię. W lipcu 1961 roku na posiedzeniu Sejmu przyjęto ustawę o rozwoju systemu oświaty i nauczania. Za główny cel szkoły uznawano w niej kształcenie naukowego poglądu na świat, czyli światopoglądu opartego na materializmie dialektycznym. Organizacje partyjne otrzymały zalecenie, aby komitety rodzicielskie w szkołach dobierać w taki sposób, by osoby wierzące były pozbawione decydującego głosu. Następnie taki komitet w imieniu rodziców występował z prośbą do dyrekcji o laicyzację szkoły. W odpowiedzi władze w sposób demokratyczny usuwały ze szkoły religię. Podczas zebrań rodzice otrzymywali do podpisu deklarację o przystąpieniu do Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej¹³. W odpowiedzi na działania strony rządzącej Kościół zorganizował naukę religii w parafiach i punktach katechetycznych. Lecz i tym razem nie pozostawiono Kościołowi autonomii. W sierpniu 1961 r. minister oświaty wydał zarządzenie, w którym czytamy, że lekcje religii mają być prowadzone w kościołach lub w punktach katechetycznych, które muszą zostać zarejestrowane i nad którymi nadzór sprawuje inspektor oświaty. Zajęcia nie mogły przekraczać dwóch godzin tygodniowo¹⁴.

W latach 1962-1963 władze państwowe podejmowały próby ingerowania w program katechizacji, domagając się usunięcia historii Kościoła, dogmatyki i etyki, a pozostawienia jedynie katechizmu. Władze oświatowe żądały sprawozdań z pracy punktów katechetycznych, uważając się za uprawnione do przeprowadzania wizytacji lekcji religii¹⁵. Żądania te i posunięcia strony rządzącej były nie do zaakceptowania przez Kościół. Biskupi w orędziu *O prawa do nauczania religii* wyjaśniali, że prawo Kościoła do nauczania prawd wiary pochodzi od Boga.

powinien wyglądać stan pełnej normalizacji. Por. P. RAINA, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, s. 138-140.

¹² Por. H. KONOPKA, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*, Białystok 1995, s. 25. W 1957 r. powstała organizacja Towarzystwo Szkoły Świeckiej (TSS), której deklaracja ideowa została uchwalona 3 marca. Głównym zadaniem organizacji była obrona młodzieży i nauczycielstwa, przeciwko którym fanatyzm religijny rozpętał nagonkę, piętnowanie moralne, a nawet presję fizyczną z powodu wprowadzenia nauki religii do szkół. Celem istnienia TSS miało być całkowite usunięcie nauki religii ze szkół, w pierwszej kolejności z placówek kształcących nauczycieli. Por. B. KRZYWOBŁOCKA, A. SIKORSKI, M. ZAŁOGA, *Szkice z dziejów ruchu laickiego w Polsce*, Warszawa 1977, s. 81.

¹³ Por. J. ODZIEMKOWSKI, *By pomóc młodzieży*, s. 31.

¹⁴ Por. A. MICEWSKI, *Kościół – państwo 1945-1989*, s. 195.

¹⁵ Por. P. RAINA, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, Poznań 1994, s. 652-658.

Posiada zatem charakter nadrzędny wobec praw ziemskich i nie może zostać w żaden sposób ograniczone.

Jednym z najbardziej znaczących przejawów październikowej odwilży było wznowienie udzielania pozwoleń na budowę nowych obiektów sakralnych. W maju 1958 r. kierownictwo PZPR udzieliło upomnienia władzom województw przodujących w wydawaniu zezwoleń, z kolei w czerwcu wydano instrukcję o wstrzymaniu ich wydawania. Reakcją Episkopatu był list do premiera Józefa Cyrankiewicza z 5 lipca 1958 r., w którym biskupi uznali postępowanie władz za przejaw prześladowania i dyskryminacji. Wstrzymanie budowy nowych świątyń nie było spowodowane jedynie brakiem zezwoleń, władza cofnęła również wiele wcześniejszych pozytywnych decyzji, tłumacząc to różnymi pretekstami. Zasadniczym problemem, jaki się pojawiał, było istnienie społecznych komitetów budowy kościołów, które wywierały nacisk na władze lokalne. Dlatego równolegle ze wstrzymaniem zezwoleń władza przystąpiła do akcji zwalczania komitetów¹⁶. Władysław Gomułka w datowanym na 27 maja 1959 r. piśmie odrzucił skargi Episkopatu w związku z polityką władz, zarzucając biskupom złą wolę, nielojalność i wrogą postawę wobec Polski Ludowej¹⁷.

Wiosną 1959 r. odbył się w Warszawie III Zjazd KC PZPR, podczas którego przywódcy partii i rządu zaatakowali Kościół. Zależało im, aby zakres swobód, jakimi się cieszył, ograniczyć jedynie do spraw kultu i usług religijnych oraz zlikwidować wszelkie próby współuczestniczenia Kościoła w życiu społecznym, kulturalnym i oświatowym kraju. Kolejne lata przyniosły serię brutalnych represji wobec Kościoła. Pierwsze uderzenie było wymierzone w seminaria duchowne. Po kilkuletniej przerwie zaczęto powoływać kleryków do wojska. W 1959 r. aż cztery roczniki słuchaczy seminariów duchownych odbyły szkolenie wojskowe, w czasie którego alumni byli poddawani przymusowej ateizacji i indoktrynacji marksistowskiej. Innym sposobem prześladowania kleryków był dekret z października 1959 r., na mocy którego władze podporządkowały seminaria ustawie o szkołach prywatnych z 1932 r., co umożliwiło Ministerstwu Oświaty i Urzędowi ds. Wyznań [dalej: UdSW] sprawowanie nad nimi nadzoru. Kościół sprzeciwiał się wszelkim wizytacjom przeprowadzanym przez władze, ankietom wśród kleryków oraz innym próbom wkraczania na teren zarezerwowany dla niego¹⁸.

Kolejną formą prześladowania Kościoła była próba rozbicia go od wewnątrz. W tym celu partia popierała ruch księży patriotów. Komuniści wykorzystywali i nagłaśniali nieliczne przypadki apostazji kapłanów. Partia komunistyczna nie zapomniała o nękanii i niszczeniu zgromadzeń zakonnych oraz prowadzonych

¹⁶ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989*, s. 166-167.

¹⁷ Por. List W. Gomułki do Episkopatu z 27 maj 1959 [w:] P. RAINA, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, s. 304-305.

¹⁸ Por. A. MICEWSKI, *Kościół – państwo 1945-1989*, s. 220-222.

przez nie instytucji wychowawczo-opiekuńczych. W 1962 r. władze państwowe decyzjami administracyjnymi przerwały działalność 11 niższych seminariów duchownych, 10 kościelnych szkół średnich, 37 internatów¹⁹.

Jeszcze innym sposobem represjonowania kleru w pierwszej połowie lat 60. XX w. było wydanie w kwietniu 1959 r. nowych, zawyżonych przepisów podatkowych stosowanych wobec instytucji kościelnych. Gdyby chcieć zgodnie z przepisami obliczyć i egzekwować podatki kościelne, należałoby cały majątek Kościoła, a więc gmachy seminaryjne i kurialne, plebanie i punkty katechetyczne, w ciągu kilkunastu miesięcy poddać licytacji, aby Kościół mógł zapłacić owe drakońskie sumy. Strona rządowa, kierowana nienawiścią do biskupów, doprowadziła walkę z Kościołem do absurdu i stopniowo sama musiała wycofać się z podjętych wcześniej decyzji²⁰.

Do największego napięcia w stosunkach państwo – Kościół doprowadziła likwidacja 29 sierpnia 1960 r. antyalkoholowej Krucjaty Wstrzemięźliwości, założonej przez ks. Franciszka Blachnickiego. Urząd Spraw Wewnętrznych w Katowicach jako powód likwidacji podał brak zalegalizowania jej działalności w sposób przewidziany prawem. Reakcją ks. Blachnickiego był obszerny memoriał, który 11 października 1960 r. skierował on do kilku organów władz państwowych, dowodząc w nim bezprawności podjętej decyzji. W marcu 1961 r. ks. Blachnicki został aresztowany, a 19 lipca skazany na 10 miesięcy aresztu w zawieszeniu na 3 lata. Zarzucano mu nielegalne używanie powielacza, nieprzedstawianie do kontroli powielanych tekstów oraz bezprawne rozpowszechnianie memoriału o likwidacji Krucjaty Wstrzemięźliwości, zawierającego fałszywe informacje²¹.

3. NASILENIE SIĘ KONFLIKTU W RELACJI PAŃSTWO – KOŚCIÓŁ

Rozpoczynający się w październiku 1962 r. II Sobór Watykański doprowadził do powstania kolejnego konfliktu między władzą ludową a hierarchią kościelną. Kierownictwo Episkopatu stało na stanowisku, że strona rządowa powinna udzielić pozwolenia na wyjazd do Rzymu wszystkim biskupom wskazanym przez Episkopat. Jednak rząd nie zamierzał zrezygnować z możliwości wpływania na skład personalny polskiej delegacji. Gdy okazało się, że hierarchia kościelna nie zamierza ulec naciskom, władza odmówiła wydania paszportów abp. Bolesławowi Kominowi oraz biskupom: Piotrowi Kałwie, Czesławowi Kaczmarkowi, Wilhelmowi Plucie, Jerzemu Ablewiczowi, Janowi Wosińskiemu i Lucjanowi Bernackiemu. W tej sytuacji kard. Wyszyński zdecydował o wstrzymaniu wyjazdu biskupów sufraganów, których ordynariusze nie otrzymali paszportów. Jednocześnie podjął on

¹⁹ *Tamże.*

²⁰ *Tamże.*

²¹ *Tamże.*

interwencję w sprawie abp. Kominka, zwracając uwagę w telegramie skierowanym do Władysława Gomułki, że jego nieobecność na soborze będzie godzić w polską rację stanu. Interwencja nie przyniosła oczekiwanego rezultatu, bowiem jak stwierdził dyrektor UdSW Tadeusz Żabiński uczestnictwo w soborze ordynariusza wrocławskiego, pielęgnującego przyjazne stosunki z Kościołem katolickim z Niemiec Zachodnich, nie leży w interesie PRL. W konsekwencji w uroczystości otwarcia soboru 11 października 1962 r. wzięło udział 25 z 33 biskupów planujących wyjazd do Rzymu²².

Apogeum konfliktu pomiędzy państwem a Kościołem przypadło na lata 1965-1966, w związku ze sprawą orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich, a także kościelnym jubileuszem tysiąclecia chrztu i równoległymi obchodami tysiąclecia państwa polskiego, zorganizowanymi przez Front Jedności Narodu²³. List zawierający tekst orędzia został potraktowany przez polski rząd jako zdrada stanu. Partia rozpoczęła ostrą ofensywę przeciwko Episkopatowi Polski. Atak na Kościół rozpoczęto artykułami prasowymi opublikowanymi 10 grudnia w „Życiu Warszawy” i „Słowie Powszechnym”, a 12 grudnia w „Trybunie Ludu”. W ciągu kilkunastu kolejnych tygodni wszystkie środki masowego przekazu, setki pism centralnych i regionalnych, wzięły udział w nagonce na Episkopat i prymasa. Kard. Wyszyńskiemu zarzucano obłudę, fanatyzm religijny, niezaspokojone ambicje polityczne i chęć obalenia komunizmu w Polsce. Nazywając go kierownikiem Episkopatu, dyskredytowano jego godność w oczach wiernych. Była to bez wątpienia największa antyepiskopalna kampania propagandowa w całych dziejach Polski Ludowej²⁴.

Kampania antyorełdziowa była prowadzona przez władzę zarówno w środkach masowego przekazu, jak i w zakładach pracy oraz różnych instytucjach państwowych, gdzie organizowano zebrania i masówki kończące się potępieniem postawy członków Episkopatu przez społeczeństwo. Gwałtowność ataków prasowych i burzliwa reakcja sporej części społeczeństwa zaskoczyła kierownictwo Episkopatu. Podczas konferencji, która odbyła się w 15-16 grudnia 1965 r., Episkopat wydał komunikat dotyczący listu, zawierający wyjaśnienie biskupów i częściowe wycofanie się z treści orędzia. Największą determinację w obronie listu wykazał kard. Wyszyński, który w kilku kazaniach wygłoszonych w grudniu 1965 i w styczniu 1966 r. odpierał zarzuty władzy państwowej. Argumenty podane przez prymasa Polski dotyczyły tego, że biskupi polscy, jako ludzie wolni, mają prawo wysyłać listy do kogo chcą, o czym nie muszą powiadamiać strony rządzącej. Jednocześnie zarzucił władzom, iż kampania wokół orędzia osłabia autorytet Polski na arenie międzynarodowej. 7 stycznia 1966 r. w związku z planowanym wyjazdem prymasa do Rzymu, szef Urzędu Rady Ministrów Janusz Wierzbicki wystosował pismo na

²² Por. H. DOMINICZAK, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim*, s. 54-57.

²³ *Tamże*.

²⁴ Por. S. MARKIEWICZ, *Państwo i Kościół w Polsce*, Warszawa 1984, s. 94.

ręce bp. Zygmunta Choromańskiego, w którym zawiadamiał, że władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej [dalej: PRL] nie wyrażają zgody na tę podróż²⁵.

Jednym z kuriozalnych, a zarazem perfidnych przykładów walki z orędem i z kard. Wyszyńskim był fałszywy list skierowany do najwyższych władz partyjno-państwowych, duchowieństwa, ludu polskiego, Stolicy Apostolskiej i opinii świata, w którym prymas rzekomo miał złożyć swój urząd²⁶. Władze państwowe liczyły, że kampanią wokół orędzia doprowadzą do podziałów w łonie Episkopatu i podważą przywódczą pozycję prymasa Polski. Jednak akcja strony rządzącej zakończyła się niepowodzeniem i utwierdziła pracowników UdSW w przekonaniu, że nie można poważnie myśleć o rozwarstwieniu w Episkopacie, dopóki kard. Wyszyński będzie sprawował władzę w Kościele. Partii, która i tym razem prowadziła akcję propagandową w sposób prymitywny, nie udało się osłabić pozycji Kościoła katolickiego i Prymasa Tysiąclecia²⁷.

4. INAUGURACJA OBCHODÓW ROKU MILENIUM CHRZTU POLSKI

9 kwietnia 1966 r. w katedrze gnieźnieńskiej odbyła się uroczystość kończąca dziewięćdziesięcioletnie obchody Wielkiej Nowenny²⁸ i inaugurująca obchody Roku Milenium Chrztu Polski. Wielka Nowenna Tysiąclecia przeciwdziałała programowej ateizacji i prywatyzacji życia społecznego, będąc swoistym antidotum na proponowaną przez rządową propagandę tzw. małą stabilizację. Program kard. Wyszyńskiego odwoływał się do ukrytych możliwości i sił tkwiących w polskim społeczeństwie, które były celowo odrzucane, a niejednokrotnie tłumione przez władze państwowe²⁹. Odnowa moralna narodu polskiego była unikalnym pomysłem duszpasterskim zaplanowanym z niezwykłym rozmachem i zrealizowanym w bardzo trudnych warunkach komunistycznego państwa³⁰.

Obawa przed zawłaszczeniem przez Kościół obchodów 1000-lecia stała się czynnikiem generującym państwowe przygotowanie do jubileuszu. Uchwała o obchodach 1000-lecia państwa polskiego zapadła podczas posiedzenia Sejmu w 1958 r. Przez kilka następnych miesięcy Polska była widownią konkurencyjnych obchodów kościelnych i państwowych, które dowiodły antagonizmu istniejącego pomiędzy władzą PRL a Episkopatem Polski³¹.

²⁵ Por. P. MADAJCZYK, *Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich w 1965*, Warszawa 1994, s. 55.

²⁶ *Tamże*.

²⁷ Por. S. WYSZYŃSKI, *Zapiski milenijne. Wybór z dziennika „Pro memoria” z lat 1965-1967*, Warszawa 2001, s. 27.

²⁸ Por. P. RAINA, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, s. 188-189.

²⁹ Por. P. MADAJCZYK, *Na drodze do pojednania*, s. 72.

³⁰ Por. P. KĄDZIELA, *Kościół a Państwo w Polsce 1945-1965*, Wrocław 1990, s. 62.

³¹ *Tamże*.

W prasie zarzucono kard. Wyszyńskiemu, że skupił siły i uwagę na organizacji uroczystości kościelnych, pomijając pracę, jaką wykonało społeczeństwo uczestniczące w obchodach ogólnonarodowych. Władza miała na myśli zainaugurowaną przez siebie akcję budowy 1000 szkół na 1000-lecie i inne czyny podejmowane spontanicznie przez społeczeństwo. W odpowiedzi prymas Polski w liście do Józefa Cyrankiewicza napisał, że nie zniechęcał wiernych do budowy 1000 szkół, przypominając, że szkoły powstają z datków wiernych katolików, a społeczeństwo żyje w okresie, w którym usunięto religię ze szkół, zaś nowym szkołom 1000-lecia nadano charakter wybitnie ateistyczny. Faktem również jest, że niektóre budynki po zlikwidowanych seminariach przeznaczono na szkoły 1000-lecia³². Wśród działań podejmowanych przez władzę, oprócz nagonki na prymasa Polski, wymienić należy próby ograniczenia liczby wiernych w obchodach kościelnych. Temu celowi miało służyć zaostrzenie dyscypliny pracy w czasie obchodów, a także przeciwdziałanie uczestnictwu w obchodach pracowników nauki, studentów i młodzieży szkolnej³³.

Do najgłośniejszej konfrontacji między obchodami 1000-lecia państwa polskiego i chrztu Polski doszło 15 kwietnia 1966 r. w Gnieźnie i w dwa dni później w Poznaniu. W Gnieźnie podczas nabożeństwa odprawianego przez abp. Karola Wojtyłę rozległy się strzały armatnie, zwiastujące przybycie na manifestację marszałka Mariana Spychalskiego, który w przemówieniu oskarżył Prymasa Tysiąclecia o chęć skłócenia narodu na płaszczyźnie wyznaniowej. Komentując te wydarzenia, kard. Wyszyński napisał, że wierni byli podrażnieni atakami marszałka Spychalskiego na Kościół oraz narzucaniem manifestacji politycznej przez partię, dlatego społeczeństwo uznało ją za prowokację wobec uroczystości religijnych. W Poznaniu na odbywających się równocześnie uroczystościach państwowych i kościelnych przemawiali I sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka i prymas Polski, kard. Stefan Wyszyński. Gomułka skrytykował prymasa, lecz kardynał nie podjął z nim polemiki³⁴.

ZAKOŃCZENIE

Konflikt pomiędzy państwem a Kościołem był dla prymasa Polski bardziej sporem ideologicznym niż politycznym. Jednak władza komunistyczna miała w tej kwestii odmienne zdanie, traktując każdego, kto sprzeciwiał się panującemu ustrojowi

³² Por. J. MYSZOR, *Prymasa Wyszyńskiego spór o przeszłość i przyszłość Polski* [w:] *Polska Prymasa Wyszyńskiego*, s. 55.

³³ Por. H. DOMINICZAK, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim*, s. 66-68.

³⁴ *Tamże*.

i głoszonym przez niego zasadom jako przeciwnika klasowego, a zatem i politycznego³⁵.

Obchody milenijne zaowocowały wzmocnieniem autorytetu Kościoła jako siły opozycyjnej wobec władzy ludowej, prymasowi Wyszyńskiemu stworzyły nowe możliwości realnego oddziaływania na naród, a bezbłędnie rozegrana przez społeczeństwo polskie walka o zachowanie własnej tożsamości przesunęła sferę konfrontacji w stosunkach państwo – Kościół z obszaru struktur na obszar wyborów moralnych. W okresie przełomów politycznych wzrosło zaangażowanie religijne i społeczne katolików. Zmniejszenie przez władzę ludową dostaw papieru dla pism katolickich poskutkowało wzrostem zainteresowania prasą katolicką. Wobec braku autentycznej wolności słowa i wolności stowarzyszeń, wobec zmonopolizowanego przez partię komunistyczną życia politycznego i społecznego religia rzymskokatolicka stała się substytutem politycznych zachowań. Dawała społeczeństwu możliwość wyrażania niezgody na polską rzeczywistość, będąc parawanem dla niekomunistycznych poglądów i praktyk systemu społeczno-politycznego w Polsce. Dla zniewolonego społeczeństwa Kościół był oparciem jako wspólnota wiary i nadziei, która pomagała przezwyciężyć pokusę nienawiści wobec władzy państwowej. Była również miejscem, w którym ludzie mogli czuć się wolni i nie słyszeć kłamstwa³⁶.

Porozumienia pomiędzy Kościołem a państwem były łamane przez stronę rządową, w której strategii nie mieścił się Kościół pozbawiony kontroli państwowej. Porozumienia z Kościołem często były jedynie potrzebą chwili dla rządu. Kościół wykazywał wiele dobrej woli nie tylko podczas przeprowadzania trudnych rokowań przed ich zawarciem, ale i w czasie, i po podpisaniu układu z rządem, kiedy ten odstępował od tego, do czego był zobowiązany. Konfrontacja władzy rządzącej z Kościołem była z góry skazana na niepowodzenie, gdyż zabrakło trzeźwej oceny sytuacji i racjonalności w podejmowaniu decyzji. Lekcja ta miała w niedługim czasie doprowadzić do zrywu solidarnościowego, uznanego przez literaturę, zwłaszcza dokumenty Kościoła (np. encyklikę Jana Pawła II *Sollicitudo rei socialis*), za istotny element dialogu chrześcijaństwa z ówczesnym światem w sprawach społecznych³⁷.

BIBLIOGRAFIA

WYSZYŃSKI S., *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*, Paris 1975.

WYSZYŃSKI S., *Miłość i sprawiedliwość społeczna. Rozważania społeczne*, Poznań 1993.

³⁵ Por. J. MYSZOR, *Prymasa Wyszyńskiego spór o przeszłość i przyszłość Polski*, s. 43.

³⁶ Zob. B. CYWIŃSKI, *Doświadczenie polskie*, Warszawa 1986, s. 35.

³⁷ Por. *tamże*, s. 35.

- WYSZYŃSKI S., *Zapiski milenijne. Wybór z dziennika „Pro memoria” z lat 1965-1967*, Warszawa 2001.
- WYSZYŃSKI S., *Zapiski więzienne*, Warszawa 2006.
- CYWIŃSKI B., *Doświadczenie polskie*, Warszawa 1986.
- CZACZKOWSKA E.K., *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2009.
- DOMINICZAK H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.
- DUDEK A., GRYZ R., *Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989*, Warszawa 2006.
- KĄDZIELA P., *Kościół a państwo w Polsce 1945-1965*, Wrocław 1990.
- KONOPKA H., *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*, Białystok 1995.
- KRAWCZYK T., *Millenium polskie. Walka o rząd dusz*, Warszawa 2002.
- KRZYWOBŁOCKA B., SIKORSKI A., ZAŁOGA M., *Szkice z dziejów laickiego w Polsce*, Warszawa 1977.
- LEWANDOWSKI J., *Naród w dziejach zbawienia*, Warszawa 2001.
- MADAJCZYK P., *Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich w 1965*, Warszawa 1994.
- MARKIEWICZ S., *Państwo i Kościół w Polsce*, Warszawa 1986.
- MICEWSKI A., *Kościół – państwo 1945-1989*, Warszawa 1994.
- MIZIOŁEK W., *Osobowość, życie i działalność Stefana kardynała Wyszyńskiego Prymasa Polski [w:] Sługa Boży Stefan kardynał Wyszyński (1901-1981). Co Kościół i Polska zawdzięczają Prymasowi Tysiąclecia*, red. S. Budzyński, I. Burchacka, A. Mazurek, Warszawa 2000, s. 15-38.
- MYSZOR J., *Prymasa Wyszyńskiego spór o przeszłość i przyszłość Polski [w:] Polska Prymasa Wyszyńskiego. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w ramach obchodów roku Prymasa Stefana Wyszyńskiego*, Tarnów, 26.04.2001, red. B. Wójcik, Tarnów 2001, s. 42-61.
- ODZIEMKOWSKI J., *By pomóc młodzieży. Prymas Stefan Wyszyński wobec problemu wychowania młodego pokolenia w Polsce [w:] Polska Prymasa Wyszyńskiego. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w ramach obchodów roku Prymasa Stefana Wyszyńskiego*, Tarnów, 26.04.2001, red. B. Wójcik, Tarnów 2001, s. 19-41.
- RAINA P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, Poznań 1994.
- RAINA P., *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 2, London 1986.

Streszczenie: Sekretariat KC PZPR wystosował w lipcu 1958 r. do władz partyjnych list, w którym zapowiedział walkę z wujującym klerykalizmem. Wiosną 1959 r. odbył się w Warszawie III Zjazd KC PZPR, podczas którego przywódcy partii i rządu zaatakowali Kościół. Ich celem było ograniczenie swobód, jakimi cieszył się Kościół jedynie w sprawach kultu i posług religijnych oraz likwidacja wszelkich prób jego współuczestniczenia w życiu społecznym, kulturalnym i oświatowym kraju. Kolejne lata przyniosły serię brutalnych represji wobec Kościoła.

Słowa kluczowe: państwo, władza ludowa, Kościół, milenium chrztu Polski, konflikt.